

Stolna crkva u Senju sa zvonikom iz g. 1000.

Historičko liturgička razmatranja.

Dr. Josip Frančišković.

1. Općeniti pregled.

Grad Senj postojao je već u rimsko doba; spominje ga Plinij st. Priča hoće da su ga osnovali Senonski Gali — odatle ime Senia — Senj. Bio je najznamenitije mjesto u Panoniji iza Siska, s kojim ga je spajala cesta, po kojoj je panonska trgovina išla na more i preko Senja u Italiju. Nije zato nikakvo čudo, ako se i kršćanstvo ovdje rano našlo. No o tom nema ipak nikakvih izravnih spomenika. Prije dvije godine, kad je pohodio Senj naš slavni arheolog Msgr. Bulić, govorio mi je, da bi trebalo kopati na mjestu, gdje je stara crkva stajala, pa da bi se sigurno što god našlo, jer se takvi spomenici obično nalaze na mjestu, gdje je bila crkva.

Jer je Senj bio važnije mjesto, to je svakako po tadašnjem običaju imao i biskupsko sjelo, pa se u V. vijeku i spominje biskup Lovro, komu je papa Inocent I. upravio pismo protiv heretika Fotinovaca, koji su mogli biti samo u ovim krajevima, a ne u Italiji u Sieni, gdje se ni ne spominje u ovo doba biskup ovog imena. Tu se dakle radi samo o senjskom biskupu.

Iza toga sve do polovice XII. vijeka ne spominju se senjski biskupi, dok ne zasjedne 1150. senjsku biskupsku stolicu Mireus ili Mirko, koji je potpadao pod splitskoga nadbiskupa i pribivao na splitskom saboru 1185., na kom su uređene bile granice biskupije senjske. No ne smijemo držati, da ovaj biskup otvara novu seriju biskupa senjskih; papa naime Aleksander III. u pismu na biskupa Mirka g. 1169. govori o njegovim »praedecessores«, i ako ih ne imenuje, koji su se pokoravali splitskom nadbiskupu, pa neka i on tako čini.

Kako je grad Senj na cesti, što vodi iz Panonije u Italiju, to je za seobe naroda morao više puta stradati. Toga radi morali su i biskupi senjski napustiti svoje sjelo, te je Senj sa biskupijom neko vrijeme pripadao pod bližnju biskupiju krčku.

Po starom su običaju i Senjani u sredini svog utvrđenog grada imali crkvu, koja je bila izvržena istim nepogodama, kao i sam grad, te je bila više puta porušena i opet na brzu ruku podignuta. Smijemo zato držati, da ona crkva nije odgovarala ni vremenu, a ni mjestu, koje se za hrvatskog kraljevstva smirilo, uredilo i podiglo do važnoga trgovačkoga grada, pa su i Senjani htjeli imati doličnu i savremenu crkvu. Na to ih potaklo poznavanje bližih tal. gradova, s kojima su bili u trgovačkoj svezi, kamo su i sami polazili i vidjeli veličanstvene hramove te im hrv. i kršć. ponos nije dopuštao, da za njima zaostanu. Na ruku su im pri tom bili i sredovječni crkveni arhitekti Benediktinci, koji su još za hrv. kraljeva u X. vijeku došli u naše krajeve te osnovali u okolici Senja velike samostane kao sv. Dujma nad Senjom, sv. Križa u senjskoj Dragi, sv. Jurja i na bližnjim kvarnerskim otocima.

Poruše dakle staru crkvu i na istom mjestu podignu novu veću baziliku u romanskom stilu sa tri lađe i svetištem; samo je toranj ostao do stare crkve. Svetište je presvođeno a i pokrajne lađe, dok srednja lađa ima ravni strop. Svetište od srednje lađe rastavlja oštri luk, a srednju od pobočnih lađa dijeli šest četverouglastih zidanih stupova sa četiri obla luka na svakoj strani. Na desnoj strani svetišta nalazi se presvođena sakristija, koju je sagradio 1497. biskup senjski Andrija iz Modene, kako to spominje natpis na vratima. Nad vratima sakristije uzidana je grobnica senjskog biskupa Ivana de Cardinalibus, koju je podignuo prema uzidanom natpisu 1392. njegov sinovac i nasljednik Leonardo.

U svetištu je veliki oltar u stilu renesanse sa reliefnom slikom bl. Dj. Marije u nebo uzete (*titularis ecclesiae*), a povrhi nje je relief sv. Jurja, zaštitnika grada Senja i biskupije. U pobočnim lađama ima 8 žrtvenika.

Na nedavno privremeno popravljenoj fasadi jesu glavna vrata i jedna manja pokrajna, koja vode u desnu pobočnu lađu.

Na trgu pred crkvom u sjevernom kutu sagrađen je 1900. pod biskupom Dr. Antunom Maurovićem novi zvonik, u kom

se nalazi staro zvono iz g. 1362. još sa tri novo nabavljena ocalna zvona.

Tako po prilici u glavnom izgleda danas stolna crkva senjska. Po mišljenju slavnog hrv. historičara Kukuljevića sagrađena je ova crkva koncem XII. vijeka ili početkom XIII. vijeka. (Leptir, 1860.)

Jer svoje mišljenje Kukuljević ničim ne potvrđuje, to sam slobodan, da gradnju njezinu postavim cijeli jedan vijek naprijed tako te bi spadala u konac XI. vijeka ili barem u početak XII. v. Na tu me misao potiču ovi razlozi:

1. **K r i p t a.** Stare kršč. bazilike bile su građene na grobovima slavnih mučenika (cimiterialne bazilike) ili je tijelo mučenika bilo preneseno u baziliku. Tijelo je obično bilo položeno u sarkofagu bogato urešenom i smješteno nešto ispod površine svetišta, bilo ograđeno i vratima zatvoreno, kamo se je stubama dolazilo. Povrh je bio oltar — mensa sa ciborijem (nebnicom), gdje bi se misilo. To se sve zvalo Confessio.

Iz konfesije su se u doba Karlovića razvile na zapadu Kripte, koje su bile pod mnogim crkvama sagrađene. S početka su ove kripte bile jednostavne niske kapele, a kasnije su gdje gdje postale prave podzemne crkve. Obično su pod cijelim svetištem, a rijetko se gdje protežu i pod lađu.

Građene su ovakve kripte i na početku romanske periode, kasnije ređe. U našim stranama nije mi poznata nijedna crkva sa kriptom osim u Senju te se nalazi pod cijelim svetištem. Ima posebna kripta i pod desnom pobočnom lađom.

Ne može se razabrati, gdje se je ulazilo u kriptu, jer teško da bi se današnji ulaz za to rabio; obično se ulazilo u kriptu iz svetišta. Nije poznato, da li je ova kripta služila i kao crkva, no samo od 18. vijeka nalaze se u njoj grobnice nekih biskupa i kanonika, a ona ispod lađe služila je isto od 18. vijeka za grobnice odličnih građana.

Kripta je mogla možda postojati i u staroj crkvi, no jer se zidovi njezini podudaraju sa novom katedralom bit će da je sa ovom građena, te bi tako spadala u XI. v.; kasnije ih obično nisu više gradili, a i teren u kršu našem nije podesan za gradnju kripta, tako te ju ne bi u XIII. v. ni gradili, kad su je već svuda napuštali.

2. **Strop lađe.** Romanske crkve u svom početku građene su sa ravnim stropom poput bazilika, a samo su po-

bočne lađe bile presvođene radi tehničkih razloga, a gdje gdje i svetište. U XII. već vijeku presvađaju i srednje lađe i time otvaraju put gotici, koja se iz romanske razvila. Kad bi prema tomu senjska katedrala bila građena koncem XII. ili početkom XIII. v. bila bi i ona presvođena kao i druge iz te dobe, pa i u našim stranama, a tehničkih zapreka zato nema.

3. Sakristija. Senjska katedrala nije imala sakristije; podignuo ju je tek u 15. vijeku g. 1497. biskup senjski Andrija iz Modene (de Mutina) kako natpis na vratima svjedoči. Budući da se već u XII. vijeku kod svih novih gradnja grade i posebne sakristije, više puta velike umjetnine, to bi svakako i senjska katedrala bila dobila doličnu sakristiju, ako bi tek koncem XII. ili početkom XIII. vijeka bila sagrađena.

4. Oštri luk — t. zv. gotički — dijeli svetište od srednje lađe. Taj je možda luk zaveo naše povjesničare, da su gradnju senjske katedrale postavili u doba, kad je već gotika na zapadu bila u cvijetu. No kad znademo, da su i romanske crkve na zapadu koncem XI. vijeka imale ovakvih oštrih lukova (iznimno samo na dijelovima, koji iziskuju veću solidnost), da je dapače u našim stranama oštri luk već u X. v. poznat u nekim crkvama u Dubrovniku (M. Vasić: Arhitektura i Skulptura u Dalmaciji str. 37, ss.), onda oštri luk ne može biti zapreka, da senjsku katedralu ne svrstamo u konac XI. vijeka ili početak XII. v.

Mogao bi tko god prigovoriti, da u to vrijeme nije bilo biskupa u Senju, pa zašto da se gradi katedrala. No to ipak nije sasvim stalno, kako sam već prije naveo, jer se spominju bezimeni »predšasnici« biskupa Mirka. S druge opet strane, i ako nije bilo biskupa, mogli su Senjani sagrađiti katedralu, da tako što lakše dobiju biskupa i uskrise staru biskupiju, a gradnja katedrale mogla je biti i uvjet, da dobiju opet biskupa. Mogli su ju sagrađiti već i iz antagonizma sa susjednim otočanima, a i iz političkih razloga, jer su pod konac hrv. kraljevstva otočanima namigivali Mlečani.

Senjska bi katedrala prema tomu bila jedan spomenik iz doba hrvatskih kraljeva.

2. Zvonik iz g. 1000.

Senjanin Riter-Vitezović piše u svojoj knjizi: »Spomenik vsega sveta vekov« pod g. 1000.: »Stolne Cirkve Senjske Tu-

ren aliti Zvonik sada je zidan«. Na zvoniku, što je stajao pred današnjom katedralom, a koji je g. 1900. porušen, stajao je ovaj natpis:

Haec turris a novem saeculis subsistens, at valde deformis, ad formam turris campanariae sumptibus ecclesiae et benefactorum munificentia redacta est,

Anno Domini

1826.

To su samo po predaji dva svjedočanstva za starinu zvonika stolne crkve senjske.

Stara kršć. bazilika nije imala zvonika; pridružio joj se tekar kasnije, kad su se zvonovi počeli upotrebljavati u bogoslužne svrhe, no nikad nije sagrađen pred crkvom a nije bio ni s njom spojen. Za dobe Karlovića zvonik je postao sastavni dio crkve i prešao u romanski stil. Zauzimao je razna mjesta: sad je bio na križanju glavnog i poprečnog broda (transepta), sad na samom pročelju i to ili dva sa strane pročelja ili pak jedan u sredini pročelja, te je tako bio sastavni dio pročeljne dekoracije. Pred crkvu nije nikad došao, jer bi smetao pogled na pročelje crkve.

Zvonik je u naše strane došao u X. ili XI. v. sa zapada; istok ga još u to doba nije imao. (Vasić: l. c.) I tako je staroj senjskoj crkvi u g. 1000. prizidan toranj.

Kad se je na mjestu stare crkve gradila ova nova katedrala, bio je ovaj zvonik tako reći još nov, pa da ne bude suvišnih troškova, kad je i ovaj mogao vršiti svoju funkciju, samo su mu prizidali novu crkvu.

Iz starine dva su zvonika poznata kod senjske katedrale: jedan pred njom, koji je 1900. porušen, a drugi iza svetišta. Sad koji je od ovih onaj iz g. 1000? Držim ovaj drugi iza svetišta.

Onaj pred crkvom bio je »valde deformis« neukusan, kako spominje natpis Ježičev, a vidi se to i na slikama senjskim iz 16. i 17. stoljeća. Prema ovima izgleda kao kakva kula, pa je možda i tu svrhu imao te služio za opažanje neprijatelja -- Turaka -- u 16. vijeku i kasnije, kad su oni ovamo provaljivali. Biskup ga Ježić restaurirao tim, da mu je dogradio kupulu 1826.

Kad bi ovaj neukusni zvonik preostao bio od stare crkve i ostao pred novom, kvario bi bio pogled na lijepu fasadu nove crkve. A kako nije ni malo odgovarao novoj romanskoj građevini, to bi ga bio arhitekt svakako porušio i sagradio novi moderni, koji bi odgovarao stilu nove crkve ili bi ga barem preudesio prema novoj građevini, ako je već morao štediti. A i stari su graditelji pazili na ukus i na svoj dobar glas. Zato držim, kad je već graditelj mogao, morao i htio upotrebiti postojeći toranj, to nije onda ovaj pred crkvom, nego onaj iza crkvenog svetišta, koji još i danas postoji sa ulazom kod desne strane velikog oltara.

Stari Senjani ovu građevinu i danas nazivlju »turanj«.

I po svom sastavu ovaj zvonik odaje starinu. Nije građen od tesanog kamena, nego od grubog poput naših primorskih gromača samo sa maltom, pa su mu radi toga i donji djelovi jako debeli. Donji je dio unutra presvođen, srednji su djelovi tornja upotrebljeni za sobe župnog nekad biskupskog stana. Na vrhu ispod krova vire kameni, na kojima su mogle počivati grede za zvonove, a pokriven je toranj sada jednostavnim krovom od crijepa u obliku male niske piramide.

Postoji dakle i danas historički ovaj toranj iz g. 1000., iz dobe hrvatskog kraljevstva, da potomstvu priča slavu Senja.

3. Unutrašnjost prvobitne katedrale senjske.

Katedrala u svom početku imala je po tadanjem običaju tri apside: svetište naime i dvije male apside u osi pobočnih lađa. Apaside su presvođene, a svršavale su ravnim zidom iznutra i izvana.

U sredini svetišta više prema srednjoj lađi stajao je oltar t. j. samo mensa-stol, koji je mogao biti zidan ili je stajao na stupovima. Na njemu je stajao križ, bez raspela, kako ga još i danas vidimo na luku, sa svjećnjacima, a pokrivao ga možda i ciborij drveni ili od kamena.

Desno od oltara uza zid bila je katedra biskupova podignuta na tri skalina sa zavnutim naslonjačima za ruke (desno i lijevo), sa zaledem, a povrh je bilo nebo, sve znakovi biskupske učiteljske vlasti. Sa te bi katedre biskup propovijedao i obavljao pontifikalne funkcije.

U starim kršć. crkvama biskupova je katedra bila u sredini apsida do zida, a oko nje s desne i s lijeve strane stajala

su sjedala prezbiterija u polukrugu. Odatle bi biskup i propovijedao. No kad su podignuti mjesto konfesije oltari, pa još na njih došli ciborij, križ i svjećnjaci, nije biskup mogao vidjeti vjernika, a ni ovi njega, onda je katedra došla na počasnno mjesto desno od oltara, što opet ima svoje znamenovanje.

Na drugoj lijevoj strani oltara smješten je bio faldistorij za celebranta nedjeljnih običnih funkcija. Pred oltarom blizu ograde bio je na svakoj strani po jedan ambon »za žakna evandeoskog i apuštolskog«, kako nazivlje đakona i subđakona kapt. statut iz g. 1380. Sa ambona evandeoskog propovijedali su svećenici, u koliko im je to dozvoljeno bilo, jer do XI. v. propovijedanje riječi božje u katedralama bilo je isključivo pravo i dužnost biskupa. Posebne propovijedaonice nije bilo.

Kanonika je bilo 12, trojica su od njih bili dignitates: arhižakan (archidiaconus ili praepositus major), Arhiparvad (archipresbyter) i Primancer (primicerius ili cantor). Uz njih je bilo u gradu više drugih svećenika, koji su na stanovite dane morali pribivati crkv. funkcijama. Osim toga bili su »žakni evandeoski i apuštolski (đakoni i subđakoni) i akoliti«, koji su izmjenice služili kroz svu nedjelju, kako bi im odredio Primancer te drugi klerici.

Za sav taj kler, pa još za redovnike, kojih je u gradu i okolici bio lijepi broj, moralo je biti i više prostora u koru; zato je kor bio iza oltara prema kraju apside, gdje je onda bilo dosta mjesta za klupe klera.

Da je tako bilo, zaključiti možemo i iz pomanjkanja sakristije. Posebne naime sakristije stare kršč. crkve nisu imale; one su se počele dizati tek koncem XI. vijeka, a u XII. se već općenito zidu sa novim crkvama. U dotadanjim su crkvama spremali crkveno rublje i posuđe u škrinjama, koje su stajale uz apsidu. Tu bi se svećenstvo za misu oblačilo ili pak na oltaru, koji je onda običaj ostao samo za biskupa. Kako je senjska katedrala dobila sakristiju tek g. 1497., to moramo pod »sakristijom«, koja se spominje u kapt. statutu od 1380. razumijevati samo ovaj dio straga kora.

Tu je u koru imao sijelo i s a n t i z sa svojim pomagačima nižim klericima. U senjskoj crkvi santiz je bio svećenik, možda prebendar, svakako nekakav član kaptola, koji je imao, da pazi na red u crkvi, u sakristiji i na zvonjenje, te mu je naj-

prikladnije mjesto bilo ovdje u blizini ulaza u toranj, koji se ulaz nalazi u desnom kutu apside.

Iz statuta nije razvidno, da bi senjski santiz bio i kanonik, ali ga je biskup sa kanonicima svake godine o sv. Mihovilu birao između katedralnog svećenstva, te je dobivao »dil kako jedan kanovnik za njega muku«. Santiz je upravljao i crkvenom imovinom, koja bi mu se inventarno pred kaptolom predala kod nastupa službe, a predao bi mu je prijašnji santiz uz polaganje računa, koji »ako bi nevratio sve ča bi priao, tada od svoga rastvori crkvi«.

U kaptolu je Novljansko-Modruškom santiz bio član kaptola, kanonik te je u ljetno vrijeme imao stan kod zvonika, da uzmogne paziti na nevrjeme te zvonjenjem pozvati vjernike na molitvu, kad bi se oluja približavala.

Svetište su rasvjetljavala četiri polukružna prozora, a dobivalo je svjetla i sa velikih prozora srednje lađe i pročelja.

Moglo bi se tu prigovoriti, da je to sve davalo premalo svijetla za čitanje mise i oficija. No oltar je dostatno bio rasvjetljen, jer je stajao u blizini srednje lađe, a bio je i svijećama rasvjetljen. Koru bi i onako slabo koristilo više ili veći prozori, jer su onda oficij obavljali tradicionalno prema kanonskim časovima, većinu dakle oficija u mraku: matutin i laudes rano u jutro, kako se vidi i iz statuta od 1380. te su radi toga od te dužnosti izuzeti bili svećenici, koji su navršili 60 godina. Anticipiranje uvedeno je općenito u Crkvi tek u XVI. vijeku.

Usto su svećenici morali znati psalme naizust, kako nam svjedoče stari kanoni (Dist. 36 ss.) i potvrđuje regula sv. Franje. Zato nije svaki svećenik, koji bi u koru molio, ni morao imati brevijara, a nije ni mogao, jer je mnogo stajao jedan pisani brevijar, dok je lekcije mogao poslušati. Brevijare su i nasljeđivali jedan od drugoga. Odatle se može rastumačiti, da je tako malo primjeraka pisanih brevijara do nas došlo, jer su se uporabom istrošili.

Pa nije baš bila ni tako velika poteškoća, da napamet nauče psalme, ta to su i laici znali. Kako su do toga došli? Molenje brevijara bila je »vera psalmodia«, kako ju za kor propisuje i novi crkveni Zakonik (can. 413 § 2.) Ova riječ psalmodia po svojoj etimologiji označuje, da se riječi moraju izgovarati glasno i razumljivo, razgovjetno te se time oficij u istinu pjeva, a ne samo čita. To pjevanje ne treba da je Gre-

gorijansko, osim u blagdane, nego tonu uniformi. Kad bi se tako obavljao oficij, ne bi nastala zbrka u molitvi, jer ne bi jedna strana kora započimala prije, nego li druga svrši svoje. Zato oni, koji možda slabije čuju, ne spadaju u kor, mogu lako dobiti dispenciju a choro, da ne smetaju. Tako se oficij tradicionalno obavljao u koru, pa ga je uzakonio najprije Later. sabor g. 1215. (Cap. 9. X. de celebr. miss.) i sabor Tridentiski (sess. XXIV. cap. 12. de ref.) prihvatio i novi Zakonik u can. 413. § 2. (v. opaske Card. Gasparrija). Taj zakon veže strogo tako, da oni, koji su na kor vezani, ne zadovoljavaju dužnosti, makar su u koru i materijalno prisutni, zašto i biskup nosi odgovornost. (Bened. XIV. Const. Cum semper oblatas § 24.)

Kad se ovako prema tradiciji i kanonima obavljao oficij, koje čudo, da su ne samo svećenici, koji su od rane mladosti bili zabavljeni kod crkv. funkcija, na pamet znali psaltir, nego i isti laici pa i nepismeni. I danas n. pr. u Novom i na Krku vespere u nedjelju i blagdane pjeva sav narod većinom na pamet.

Kako je već spomenuto, svetište od srednje lađe dijeli oštri (gotički) luk. Na stranama toga luka prema svetištu visjeli su kandelabri barem tri propisani za biskupsku crkvu, dok su sa strane prema srednjoj lađi na luku u medaljonima slike slav. apostola sv. Ćirila i Metoda (najnovijeg datuma), dok je u sredini luka križ bez raspela. Tekar u XIII. v. u doba gotike došao je na križ mrtvi Isus.

U svetištu bio je i stol za primanje »oferta« (darova) od vjernika, od kojih je i biskup imao dio prema statutima od 1380.

Svetište od srednje lađe rastavljala je ograda sa širokim vratima. Na ogradi su se vjernici pričesćivali, u koliko nije svećenik ili đakon dijelio pričest pod obim prilikama u crkvi među vjernicima.

U srednjoj lađi nije bilo klupa za vjernike, te su počele dolaziti u crkvu u XVI. v. za sv. Karla Borom. Vjernici su imali »slišati sv. Misu svu do konca, i da ni jedan nima zlisti iz crkve prvo nego pop da blagoslov; i da imadu slišati sveto, krotko i devoto klečeći na obih kolenih«. (Bisk. sinoda u Bakru 1589.)

Vjernici su po starom običaju bili u crkvi odijeljeni: muškarci desno, žene lijevo; djeca i mladež bliže oltaru, stariji

otraga i u pokrajnim lađama. Ta se je disciplina držala, dok nisu nadošle klupe, kad je bilo i obiteljskih i plaćenih klupa. Da su već i u Senju postojale klupe u crkvi u XVI. v. vidimo iz pritužbe građana na kralja Rudolfa 1583. Tuže biskupa Mihovila Piperkovića, da je po svojim klericima bacio van klupe od starine određene za nekoje plemenite gospođe.

Srednju su lađu rasvjetljivali sa svake strane po četiri velika pravokutna prozora, koji su se završavali u malom luku, a u sredini pročelja bio je veliki okrugli prozor (roseta), kako to vidimo i na slikama iz 16. i 17. vijeka.

U kršč. bazilikama samo je jedan oltar t. j. mensa — stol — i to u svetištu; no već u V. vijeku imadu i bazilike još po dva stola žrtvena u pokrajnim lađama. I u romanskim crkvama nalazimo osim glavnoga još po koji oltar u pokrajnim lađama ili posebnim kapelama. I u senjskoj je katedrali bilo u pokrajnim lađama uza zid oltara — žrtvenih stolova —, kako nam to potvrđuju statuta iz 1380., gdje se naređuje, da kano-nici imaju prisustvovati u koru »kada se štuje blagdan, od koga bi oltar u sv. Mariji« i to: »na prvu večernju, jutrinju, misu, i drugu večernju od početka do konca«. Slavili su ih prema tomu kao dupl. II. cl. bez oktave.

Ma da se ispovijed božanske ustanove i vršila kroz sve kršč. vjekove, ispovijedaonice današnjeg oblika stare su jedva tristo godina. Zato ih i naša katedrala nije imala. Za slušanje ispovijedi služile su klupe, na kojima bi sjedio ispovjednik i penitent, kako je još i danas običaj u istočnoj crkvi.

Pjevalište — schola cantorum — dašto bez orgulja, nalazilo se u srednjem vijeku u srednjoj ili pobočnoj lađi do svetišta.

T a b e r n a k u l došao je na oltar tekar iza odredbe koncila Tridentskog. Do tada su se sv. Prilike za bolesnike i vjernike čuvale u ciboriumu u obliku goluba ili turnjića, koji bi visili na glavnom oltaru ili pak u posebnim ormarićima od kamena uzidanim u svetištu u blizini glavnog žrtvenika. Ovaj je drugi način bio više uobičajen, pa ga nalazimo i u senjskoj katedrali. Ne može se odrediti, gdje je ova custodia stajala, bit će da je po tadanjem običaju bila negdje u svetištu; no danas nalazi se u apsidi pobočne lijeve lađe kod ulaza u sakristiju. Ormarić je od kamena, lijepo urešen, u gornjem dijelu nad vratašcima uklesan je romanski kalež sa okruglom

hostijom, a ispod glava anđela sa krilima. Vratašca su željezna i prošupljena prema riječima Pjesme nad pjesmama: respiciens per fenestras, prospiciens per cancellos. (Cant. cant. 2, 9.)

Kalež sa okruglom hostijom simbol je Euharistije stariji od X. vijeka. Okrugla se hostija za misu rabi od VII. v., a u

»Custodia« u stolnoj crkvi u Senju.

VIII. i IX. već je općenita. Ne može se razabrati, da li je na hostiji monogram IHS bez križa na H. Budući da je ovaj monogram poznat već u polovici X. v., a istom sv. Bernardo dodao je križ slovu H, to i ovaj spomenik možemo uvrstiti u XI. v. ili u početak naše katedrale. Na gornjoj fotografiji može se u obzir uzeti i ornamentika, da se uvjerimo o starini kustodije.

Baptisterium — krstionica. U starini biskupske su crkve imale posebni baptisterij izvan crkve, pošto katekumeni dok nisu bili kršteni, nisu smjeli u crkvu. Baptisteriji prestaju se ovako graditi već prije X. v., kad su naime rijetki bili odrasli obraćenici, sačuvao se taj običaj samo kod velikih crkvi u Italiji do renesanse. U romanskim se crkvama grade krstionice u posebnim kapelama lijevo u blizini ulaznih vrata ili samo krstionice većinom jednonožne, koje bi smjestili lijevo do ulaznih vrata (desno samo uz dozvolu biskupovu). U senjskoj je katedrali uveden ovaj drugi način, jer posebne kapele unutar crkve nije moglo biti radi pokrajnih vrata, a da se posebna kapela crkvi dogradi, nije bilo prostora.

Na pročelju bila su troja ulazna vrata prema razdiobi crkve. Lijeva su ulazna vrata sazidana u drugoj polovici XVIII. v. kad je tamo došla krstionica, dok su srednja glavna prerađena 1717. prema natpisu na njima te su tako ostala od prvobitne katedrale samo desna. Povrh pobočnih vratiju jesu polukružni prozori, dok je nad glavnim vratima u sredini fasade bio okrugli prozor (roseta), pod kojom je bila slijepa balustrada od marmornih stupova, prezidana kod popravka fasade g. 1923. pa će se kod restauracije crkve opet moći pokazati, da i nadalje krasi fasadu.

4. Daljnji razvoj katedrale.

Koncem XV. vijeka nastao je čitavi preokret u senjskoj katedrali. G. 1493. imenovao je papa Aleksander VI. senjskim biskupom talijanca Andriju iz Modene (de Mutina). Bio je muž ugledan, »nuntius apostolicus«, učen, širokog pogleda. Senjani ga valjda kao Talijanca nisu htjeli primiti, pa je radi toga Senj udaren interdiktom (Kukuljević: Leptir 1860.) Kazna je Senjane umekšala, te je Andrija zasjeo biskupsku stolicu.

Andrija je u domovini svojoj vidio veličanstvene hramove, a možda ih i sam gradio ili pregrađivao, pa da se umili Senjanima, poduprt još od vlasnika Senja pobožnih i darežljivih knezova Frankopana, dade se na obnovu stolne crkve.

Podigne najprije tik do svetišta presvođenu sakristiju, kako to potvrđuje natpis na vratima: »Andreas de Mutina Eps. Segnien, fieri fecit. Anno Dni. MCCCCLXXXVII.« Natpis, koji je postavljen na vratima prema svetištu, potiče me,

da mislim, è biskup Andrija nije samo podignuo sakristiju, nego je nužno morao provesti još i druge promjene u crkvi.

Njega, èovjeka renesanse, nije zadovoljavao stari žrtvenik — mensa. Morao je dobiti tada već svuda uvedeni retable — retrotabula — t. j. gornji dio oltara, što mi obično krivo zovemo oltar. Kao takav nije više mogao stajati u sredini svetišta, nego se morao nasloniti na zid apside.

Oltar je čista renesansa, što potvrđuje, da potiče iz ove dobe Andrijina biskupovanja ili malo kasnije. Da je nastao prije koncila Tridentskoga vidimo iz toga, što još nema tabernakula, koji je na koncilu propisan. Današnji je tabernakul došao na oltar tek u XVII. v. kako nam to svjedoči i njegova konstrukcija, po kojoj već spada u barokni stil. Biskup senjski Bonaventura držao je u Bakru sinod 1589., na kom je počeo provodati odluke Trid. sabora i tu određuje: »da sveti Sakramenat ima stati na velikomu oltaru, i da se ima kupiti tabernakul na kopol i onako kako smo naredili u našoj Vižiti, i da se ima držati svakim poštenjem i častjom, i nepristalno vazda najmanje da jedan kandel, i da sprida gori, i ona kupa, u kojoj se drži sveti Sakramenat, da je dobro čista, s korporali čistimi, i da nima u tom biti ka makula ili nečistoća«.

Sa premještajem glavnog žrtvenika uza zid nastale su i druge promjene u svetištu. Kanonički kor pomakao se prema srednjoj lađi. Katedra — tron biskupski — mora biti blizu oltara i došla je između oltara i vratiju sakristije na strani evanđelja prema propisu. Kako je taj tron izgledao nije poznato. Današnji je i prema gradnji svojoj iz XVIII. v., podignuo ga je biskup Pohmajević (1718.—1730.).

»Custodia« za presv. olt. Sakramenat nije sad imala dočličinog mjesta u svetištu, te je presv. Sakramenat došao na pokrajni oltar, jer na glavnom radi pontifikalnih služba nije smio biti, i to je već prije Tridentskoga koncila bilo uobičajeno. Sama kamena kustodija, kao spomenik uzidana bi u apsidu lijeve pobočne lađe, te se u njoj prema mežujarskoj tradiciji čuvalo biskupijsko sv. ulje, što nije vjerojatno, jer je zato premalena.

Ovakovim namještenjem t o r a n j sa svojim ulazom dospio je sasvim u blizinu oltara, novi ulaz nije se mogao iz sakristije izvesti, bio već i star 500 godina, a nije već mogao ni držati velikih zvonova, kakvi su se onda počeli graditi, pa je

trebalo za nj tražiti novo mjesto. Jer nije drugdje bilo prostora, smjestiše ga pred crkvu. Sagrađe ga jedva da je nadvisivao crkvu, u obliku kule, a možda nisu ni smjeli drukčije radi strateških — vojničkih razloga, u nadi da će nadoći mir i bolje prilike, pa će ga upotpuniti. To se dogodi tek pod biskupom Ježićem 1826.

Svetište su i nadalje rasvjetljivala četiri polukružna prozora, što je dosta bilo zajedno sa svjetlom iz srednje lađe. Oficij obavlja se već od XVI. v. po danu, matutin i laudes se anticipiraju, knjige su bile čitljivo tiskane, te nije zato trebalo više svjetla. Na oltaru pomagale su svijeće.

Međutim biskup Pohmajević proširi biskupski dvor do crkve i jedan prozor uzme za oratorij (ložu) u sanktuarij, a jer je već prije nova sakristija priječila svjetlo jednog prozora, to je svetište postalo dosta tamno, pa je valjda isti biskup dao probiti dva velika prozora, sasvim nesimetrično i prema gornjem prozoru i prema plohi, na kojoj se nalaze: jedan je u kutu plohe kod oltara na strani evanđelja, a drugi na protivnoj strani nad kan. klupama. Ovomu prozoru za volju morala se je žrtvovati apsida u desnoj pobočnoj lađi.

Pod istim je bisk. Pohmajevićem darovao nepoznati dobrotvor bogatu i dragocjenu monstrancu.

Kako se katedra biskupova u XVI. v. pomakla u nutrinju svetišta te već nije bila zgodna za navještanje riječi božje, a jer su se nakon ustanovljenja propovjedačkih redova Franjevac i Dominikanaca počele u crkvama mjesto ambona dizati propovijedaonice, to je i senjska katedrala prigodom restauracije biskupa Andrije dobila propovijedaonicu prema propisima u blizini svetišta sa ulazom iz sakristije, koji ulaz još stoji.

G. 1757. ova je propovijedaonica maknuta, nadošla je nova mramorna, koju je prema natpisu darovala Klara udova Vdragovich i smještena je na prvi stup srednje lađe. Pripovijeda se, da je Klara bila bogata bez djece te prodala svoje imanje Klarićevac nekom pribjegli iz Turčije (Bosne) za vrećicu zlatnih cekina i od toga nabavila propovijedaonicu, a brat njezin oltar sv. Franje Ksaverskoga.

Srednje lađe dao je slikama uresiti biskup Juraj Volfgang baron Čolić (1746.—1764.). Isti biskup nabavio je novu kr-

stionicu i smjestio je kod desnih pobočnih vrata, koja su tom zgodom uzidana.

Pjevalište — kor — orgulje. Orgulje su jedini instrumenat, koji se smije rabiti u bogoslužju. »Organum« što ga spominje sv. pismo, pa sv. oci, te koji se upotrebljavao do XV. v. bio je prenosni instrumenat i malenih dimenzija, te je stajao kod schola cantorum blizu svetišta u lađi. Današnji način orgulja nije stariji od XV. vijeka.

Radi velikih dimenzija današnjih orgulja teško im je naći pravo mjesto u starim crkvama. Prikladno je za njih mjesto nad ulazom prednje lađe, prem i taj namještaj ima svojih poteškoća, što je naime u velikim crkvama daleko od glavnog žrtvenika pa ako je na pročelju okrugli prozor. Okruglom bi se prozoru izbjeglo time, da se konstrukcija orgulja rastavi u dvije pole, no takva dispozicija smeta dobrom funkcioniranju orgulja, pa ju majstori ne vole. Za to se sa namještenjem orgulja u senjskoj katedrali morala žrtvovati roseta na pročelju a probijena su dva pravokutna prozora.

To se dogodilo iza Ratkraj-Pohmajevičeve restauracije crkve, jer ovi prozori na pročelju nisu slični ni Pohmajevičevim u svetištu ni onima u srednjoj lađi, koje je imitirao graditelj samo na prozorskim zidovima (Fenstermauer). Osim toga na zidu iza orgulja morali su stajati križevi iz posvete Ratkajeve, koji su sada protupropisno samo naslikani na ogradi kora, a nisu naslikani ni u stilu Ratkajevih križeva. Zato držim, da su kor i orgulje kasnije nadošle, ali su svakako nabavljene još u 18. vijeku. Restaurirane su orgulje za kapelnika senjskoga glasovitog glazbenika Förstera.

U pobočne lađe, koje svaku rasvjetljuju po četiri polukružna prozora, došlo je tečajem ovih restauracija osam oltara.

Biskup Bedeković (1704.—1712.) bio je veliki štovatelj sv. Ivana Nep. te mu je na morskoj obali podignuo mramorni kip; biti će, da mu je i u crkvi sagradio žrtvenik. Biskup Benzoni (1731.—1745.) dao je sagraditi kameni oltar sv. Franji Ksaverskomu g. 1732. Nagovorio je građane, da ovog sveca uzmu za drugotnog patrona, kao zaštitnika proti kugi. Naredio je i svečanu devetnicu. Nastojanjem i troškom biskupa Čolića (1746.—1764.) nabavljen je krasni mramorni oltar sv. Anđela Čuvara, na kom se nalaze moći sv. Formosa, koje je poslao iz Rima, gdje je i umro.

Oltar bl. Dj. Marije od sedam žalosti sagrađen je 1751. u crkvi sv. Nikole na morskoj obali. Ova je crkva pripadala Dominikancima, a kad su ju ovi s nepoznata razloga napustili, predao ju je g. 1646. biskup Agalić hrv. Pavlinima, koji su ju držali, dok ih nije Josip II. dokinuo. Crkva i samostan porušeni su 1874. G. 1798. prenesen je ovaj oltar sa istoimenom bratovštinom u katedralu.

Kada su drugi oltari u pobočnim lađama namješteni, nije mi poznato, no sudeći po konstrukciji svi su iz 18. v., a 1865. su darežljivošću nekih senjskih patricija bili obnovljeni.

U desnoj pobočnoj lađi kod oltara presv. Sakramenta uzidana je u bizantinskom slogu izrađena iz kamena slika sv. Trojice, koja je u 19. v. prenesena iz starog franjevačkog samostana sv. Petra na gradskom drvoredu (aleji). Slika je iz godine 1491.

Sakristiju je produljio i sa dva velika prozora rasvjetlio biskup Bedeković.

Crkva je reštaurirana i za biskupa Mirka bar. Ožegovića i njegova pomoćnika Šoića, no bez većih promjena. I biskup je Maurović radio na obnovi u većem opsegu, te je hrv. vlada i dovoljnu svotu tečajem više godina dopitala (i radnice tvornice duhana sabrale su za jedan oltar), no natezanjem što i kako da se restaurira, nadošao je svjetski rat, koji je sve lijepe osnove pomeo, pa i senjska katedrala čeka na bolja vremena i dobrotvore.

*

Literatura: Farlati: *Illyricum Sacrum* IV. t.; Kukuljević: *Arhiv za povjesnicu jugoslavensku* II.; Isti: *Leptir* 1860.; Magdić: *Topografija i povjest grada Senja* 1877.; Munier: *L'Église dans les siècles passés* 1926.; G. Malherbe: *L'Église paroissiale* 1925.; Kuhn: *Allgemeine Kunstgeschichte - Architektur* 1909.; M. Vasić: *Arhitektura i skulptura u Dalmaciji*, Beograd 1922.).

